

זהב ציון

מאת: בן ציון גאלדמאן

פשר דבר

ידיעות עור להבנת העניינים

המבריל בין קודש לחול

- גלגול של פיוט -

נוהגים בכל תפוצות ישראל לומר בכל מוצאי שבת פיוט "המבריל בין קודש לחול" - המאמתני הוא ימחול, וזר שכל כולו מיוסר על בקשת מחילת עון, ורבים תמיהים ושואלים מה שייכות יש לבקשה זו למוצאי שבת. גם שאר הבקשות הנאמרות שם אינן מובנות, כגון "קולי כל וינול", מאיזה קול הוא מדבר, וההמשך "פתח לי שער המנוטל" גם זה אינו ברור על אזה שער קאי.

אבל בשעה שאנן לא ידיעין 'מרדכי דיע את כל', הוא הקדוש רבי מרדכי בר הלל אשכנזי (מגדולי הראשונים, חברו של הרא"ש בשיבת מר"ם מרומנובורג. נהרג עקב"ה בעיר נירנבורג, יחד עם אשתו והבשית בנו, בימי גזרת 'רנרפליש' שנת ה'א' ג'ה, כאשר נחרבו באשכנז ויחזר ממאה וארבעים קהילות קדושות, ונהרגו למעלה ממאה אלף יהודים ח"י. וי"א שהריגתו היתה בשנת ע' הבותב בספר 'מרדכי' על מסכת יומא (סמן תשנ) בזה"ל: "ושמעת" אומרים שאותו פיוט 'המבריל בין קודש לחול' המאמתני 'ימחול' נתקן לאומרו בבית הכנסת בקול רם במוצאי יום כיפור.

מהלשון 'שמעתי אומרים' ברור שביטוי כבר לא נהוג כן, וזה היה רק בגדר שמעתי רחוקה מימים עברו. ע"פ הרעיון הלועזי זמן אמירת הפיוט במקור, ועל פי זה זכינו להבין את שייכותו לבקשת מחילת עון, וגם שאר הלשונות, כאשר נפרש להלכה בעזרת.

מדוע נדחתה אמירתו במוצאי יו"כ, קשה לשער היום, לאחר יותר משבע מאות שנה. אבל זאת נדע, כי לא דחו את הפיוט לגמרי, אבל נשאר זכור במחזור של יו"כ, נוסח אשכנז הישן, בתפלת נעילה, וראשי חל יום הכיפורים בשבת היו מסיימים הפיוטים של נעילה בחרוז הראשון: "המבריל בין קודש לחול וכו' וכוכבים בלילה" (ראה כאן צילום ממחזור 'מעגלי צדק' שנת 'קא - ש"ז, וזהו קודש' שנת 'א' ל' צידה' - ש"ג).

וכי ישאל השואל מה מנסה לומר 'המבריל' באמצע תפלת נעילה, ואם יש מעט לוח, א"כ מדוע דוקא כשהל בשבת ולא בכל יום כיפור. ל"ל בזה בדרך אפשר, בהקשר מה שמבא שם במרדכי וז"ל: "ושאלו ר"י ב"ר יהודה מפני מה תוקעין קודש שמברילין, והלא אמר לעשות מלאכה קודש שבידו, והשיב דוראי מלאכה אסורה, אבל תקיעת

בשבת שבת סיבה למחילת חטא ולברכת הבנים

נראה להיות בנותן טעם, מדוע אמרו חרזו הזה בשבת ויה"כ, ומשם נמשך לאמרו בכל מוצאי שבת, בהקשר להבין המשך הדברים "המבריל בין קודש לחול" עם הבקשה "חטאתיני הוא ימחול", שר לכאורה לא ירשא סיפא ולא סיפא רישא, דאטו משום שהק"ה הכדיל בין יום השביעי לשבת ימי המעשה, עליו למחול על חטאתיני, אתמהא. גם הבקשה האחרת "ורעני ירבה וכו'" צריך לדעת מדוע מצאה מקומה כאן.

אכן יובנו הדברים היטב, כאשר נתבונן במעלת השבת, וסיוע העצום לכפרת עוונות שיש לנו על ידה, בפרט הטובה הנאה אלינו כאשר יום הקדוש והנורא חל ביום השבת, אשר אם בכל יום כיפור קיימא לן דעיצומו של יום מכפר, על אחת כמה וכמה יום זה אם יקרה בשבת קודש. ונקדים בדרי קודש בספר בני יששכר (פאמרי השבתה ט, ו' ד"ל):

"אמרו בספרי (תחומטא האינו ר) שהתשובה לא מהני רק לישראל, לא לאומות העולם. וכתבו קדמונינו טעם בזה, להיות איפסא הליכתא (מנהגין ט) מלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול, ואם כן לא מהני תשובה על פי דיני התורה, אבל ישראל נקראו בנים אתם לה' אליהם והוא למו אב, ואב שמחל על כבודו כבודו מחול, על כן מהני תשובה לישראל. והעדות לישראל להקדים בנים הוא השבת, דהנה קיימא לן (מנהגין ט) גוי ששבת חייב מיתה, וכתבו הטעם לזהו קודש השבת מבראשית וכו' שבת הוא ית"ש מכל מלאכתו, ואם כן נקרא השבת שריבטו של מלך, ואסור להשתמש שריבטו של מלך, והמשתמש חייב מיתה, על כן גוי ששבת חייב מיתה, מה שאין כן ישראל ניתן להם השבת לאות ולעדות שהם בנים, ויכולין שפיר להשתמש שריבט אביהם.

"ובזה יובן לנו מה ששמעתי מדברי כבוד אדמו"ר הרב הקדוש מו"ה יעקב יצחק מלובלין זצוק"ל, שפירש הפסוק (איכה ג, ג) נתנו פשענו ומירנו אתה לא סלחת. נחננו, היינו יום המנוח שלנו, פשענו ומירנו, שלא שמרנו את יום המנוח, על כן אתה לא סלחת, עד כאן דברי קדשו. ונחמנו ונעם הדבר על פי דברינו גז"ל, דכיון דהא דאין מקבלין את האומות העולם בתשובה, ולישראל מקבלין, הוא מטעם שנקראים בנים, והעדות לזה הוא השבת, וכיון שלא שמרו את השבת אין כאן עדות, ואם כן יאמרו אומות העולם אשר ח"ו יש עיוות הדין ומשוא פנים, על כן אתה לא סלחת." עכ"ד הבני יששכר.

המורם מזה דבזה ששומרים את השבת ומשתמשים שריבטו של מלך - שהבדיל בין קודש לחול ושבט ביום השביעי - בזה מראים שאנו נקראים בנים למקום, ועי"ז יכולה תשובתנו להתקבל. א"כ מה מתנה טובה היא מבית גגיו של הק"ה שיום הסליחה חל ביום ש"ק, הוא היום אשר בו שריט המלך לנו את שריטת ההוב להשתמש בו, ומראה כי אנו בניו והוא אבינו, ואב שמחל מחילה שפירתא הוי. לכן התקינו לומר בצאת היום, שבת ויה"כ, ואח"כ בכל מוצאי שבת קודש לחול - חטאתיני הוא ימחול", כי הא בהא תליא, דע"י שהבדיל בין שבת לחול, ונתן לנו את יום שבידתו, זה הוא הגורם שימחול לחטאתיני, כי זה מראה שהוא אבינו כנ"ל. ומאחר שהק"ה משלם מדה כנגד מדה, אנו מקבלים הלאה, שבזכות מה שמרנו את השבת, והראינו בזה ענין של 'בנים אתם לה' אליהם', גם הוא ישלם לנו במדה זו, להרבות גבולנו בבנים, וזרענו ירבה כחול וכוכבים בלילה, אמן.

אולם בנוסח הישן והקדום יותר, שהוא במחזור 'מעגלי צדק', ליתא לתיבת 'כספנו' כלל (ראה צילום כאן), ותואו לפי הפסוק (בראשית כב, יז): "והרבה ארבה את רעך ככוכבי השמים וחולו אשר על שפת הים". ובאמת לא מוזכר בכתובים ברכה לכסף במשל לחול ולכוכבים, והוא הוספת מאוחרת.

אולם בנוסח הישן והקדום יותר, שהוא במחזור 'מעגלי צדק', ליתא לתיבת 'כספנו' כלל (ראה צילום כאן), ותואו לפי הפסוק (בראשית כב, יז): "והרבה ארבה את רעך ככוכבי השמים וחולו אשר על שפת הים". ובאמת לא מוזכר בכתובים ברכה לכסף במשל לחול ולכוכבים, והוא הוספת מאוחרת.

זֶהב צִוּן

המבדיל בין קודש לחול. חטאתינו הוא ימחול זרענו וכספנו ירבה כחול - וכבוכבים בלילה

ה'עתר נורא ואיום. אשוע תנה פדיום

בנשף בערב יום - באישון לילה

התפצר והתפייס לי, ה' הנורא ואיום. אצעק תנה לי פדיון וסליחה (על דרך והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו), גם עתה כאשר החשיך והעריב היום, והגיעה שחרות הלילה (כלומר אף שכבר עבר היום, בכל זאת לא אפסיק מלהתפלל).

קראתיך י-ה הושיעני. אורח חיים תודיעני

מדלות תבצעני - מיום ועד לילה

קראתיך ה' הושיעני במחילת החטא. ותודיעני דרך החיים ללכת בה מכאן ולהבא. מדלות תשלימיני ותוציאני. כך קראתיך מיום ועד לילה (היינו כל יום הכיפורים).

טהר שמץ מעשי. פן יאמרו מכעיס

אי-ה נא אלו-ה עושי - הנותן זמירות בלילה

טהר לכלוך מעשי ואל תתנני בידי הרשעים לענשני. פן יאמרו מכעיס הרשעים בגאותם, איפה הוא האלקים שעשני, ושמוכרית את הרשעים בלילה.

נחנו בידך כחומר. סלח נא על קל וחומר

יום ליום יביע אומר - ולילה ללילה

אנחנו ניתנים בידך כחומר ביד היוצר, ובידך לסלוח או לענוש. לכן אנו מבקשים אנא סלח לנו על קלות וחמורות שחטאנו. ואז יום ליום יביע אומר שבחך, וגם לילה ללילה יספר תהלתך שאתה נושא עון ועובר על פשע.

יום פנה כצל תומר. אקרא לא-ל עלי גומר

אמר שומר - אתא בוקר וגם לילה

עתה כאשר פנה היום (יום הכיפורים) כמו צל של אילן המסתלק בביאת השמש. אקרא אל ה' אשר גומר ומשלים הבטחותיו עלי. ומה היא ההבטחה - אמר שומר, הוא הקב"ה, אתא בוקר - יש לפני להזריח לעשות בקר לכם. וגם לילה - מתוקן לעשו לעת קץ.

צדקתך כהר תבור. על חטאי עבור תעבור

כיום אתמוול כי יעבור - ואשמורה בלילה

צדקתך הלא גדולה כהר תבור הגבוה בהרים. לכן אבקשך על חטאי עבור תעבור. וכמו יום אתמוול שעבר, ואשמורת הלילה שעברה, ולא ישוב עוד לעולם, כן תעביר את חטאי באופן שלא יזכרו ולא יפקדו לעולם.

חלפה עונת מנחת. מי יתן מנוחת

יגעתי באנחתי - אשחה בכל לילה

עתה כאשר חלפה עונת המנחה, והגיע הלילה. אני מתחנן מי יתן שאמצא מנוחה. כי הלא עיף ויגע אני מרוב אנחותי. ובכל לילה אני מושחה (משיט במים) את מטתי, מרוב הדמעות שזולגים מעיני.

קולי בל יונטל. פתח לי שער המנוטל

שראשי נמלא טל - קוצותי רסיסי לילה

קול תפלתי שהשמעתי היום בל יהיה לטורח ולמושא עליך, ותקבלו ברצון. ואנא פתח לי שער השמים המנושא, כי מרוב הזמן שאני עומד בחוץ, היינו בגלות, נתמלא ראשי טל, ושערוותי התלוויות ומשולשלות למטה נתמלאו מזולף הגשמים הורדים בלילה, והוא משל על הצרות, הקטנות והגדולות.

יום פנה כצל תומר - עפיה"כ (ירמיהו 1, ד) כי פנה היום כי ינטו צללי ערב. ותומר לאו דוקא, ובא להתאמת החרוז. **אקרא לא-ל עלי גומר - עפיה"כ** (תהלים 138, א) אקרא לאלקים עליך, לא-ל גומר עלי. (וראה מה שהבאנו לעיל מחשובות חתם סופר, רמז בחיבות אלה). **אמר שומר אתא בוקר וגם לילה - ישעיה כא, יב.**

צדקתך כהר תבור - עפ"י הכתוב (תהלים 133, ד) צדקתך כהררי אל. ונקט הר תבור לצורך החרוז, וגם כי הוא מן ההרים הגבוהים והמפורסמים בא"י, וגם הכתוב נוקב בשם זה למשל, כמו (ירמיהו 31, יח) כתבור בהרים וככרמל ביס. **כיום אתמוול כי יעבור ואשמורה בלילה - תהלים צ, ד.**

מי יתן מנוחתי. יגעתי באנחתי - עפ"י הכתוב (ירמיהו 31, א) יגעתי באנחתי ומנוחה לא מצאתי. **יגעתי באנחתי אשחה בכל לילה [מטתי] - תהלים 138, י.** (ויחזיק יגעתי באנחתי חיבות שאין לזון הכרת, דקאי למעלה ולמטה).

קולי בל יונטל - עפיה"כ (ישעיה א, יט-יט) חרשים ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח, נלאיתי נשוא. ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכס, גם כי תרבו תפלה אינני שומע. והפייטן המשיך ענין 'היו עלי לטורח' גם אלמטה, על כי תרבו תפלה וגו'. **יונטל, לשון משא, כמו** (משלי 31, כ) כובד אבן ונטל החול. (וקשה לפרש מלשון נטילה, דאיכ היה צריך ליכתב 'יוטל' או 'יונטל'). **המנוטל - הרם והמנושא, כמו** (ישעיה 30, ט) וינטלם וינשאם. **שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה - שה"ש ה, ב.** (הפייטן השתמש בזה בהיפוך כוונה. כי בפסוק אומר הקב"ה לכנס: "פתחי לי וגו' שראשי נמלא טל וגו'" ובאן אומרת כנס"י להקב"ה: "פתח לי וכו' שראשי נמלא טל וכו'").

העתר - כמו (במדינת כח, כא) ויעתר לו ה', וברש"י: נתפצר ונתפייס ונתתפלה לו. **בנשף בערב יום באישון לילה - משלי 12, ט.** **קראתיך הושיעני - תהלים קיט, קמו.** **אורח חיים תודיעני - שם טז, יא:** תודיעני אורח חיים. וברש"י שם מפרש, שאמר דוד לאחר שנתבשרתי שמחלתי לי על חטאי, אני בטוח שמעתה תודיעני אורח חיים, ואין זה לשון תפלה. כמו כן הכונה כאן, שקראתיך כל היום הושיעני וסלח לי על עוונותי, ואז אחיה בטוח שאורח חיים תודיעני. **מדלות תבצעני מיום ועד לילה - מלה"כ** (ישעיה 40, יב) מדלה יבצעני, מיום עד לילה תשלימיני. אבל שם הוא על כוונה אחרת.

פן יאמרו מכעיס וכו' - כענין תפלת דוד (תהלים קט, ב) למה יאמרו הגוים איה נא אלקיהם. **פן יאמרו מכעיס איה נא אלו-ה עושי הנותן זמירות בלילה - מלה"כ** (איוב 40, י) ולא אמר איה אלו-ה עושי הנותן זמירות בלילה. וברש"י שם: נותן זמירות - כמו (ויקרא 24, כ) כרמך לא תזמור. שמוכרית את הרשעים בלילה, כגון אמרפל וחבריו, ומצרים וסנחריב.

יום ליום יביע אומר ולילה ללילה - תהלים יט, ג.

